

Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları

Ünal KILIÇ*

Özet

Hulefâ-yi Râşidîn'in sonuncusu olan Hz. Ali şehirlerin yönetimi hususunda hem kendinden önceki idarecilerden etkilenmiş hem de kendine has yeni yöntemler geliştirmiştir. İdareye geçer geçmez öncelikle eski idarecileri yenileriyle değiştirmiş, dirayetli valileri savaş meydanlarında görevlendirmiş ve idarecilik hakkında akrabaları ile Ensâr'a öncelik tanımıştır. İdarecilerini denetlemiş ve onlara yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halifa Hz. Ali, Şehir yönetimi, valilik, devlet yönetimi, Hz. Ali'nin yönetim politikaları

Summary

Ali, who the last caliph of Khulafa al-Rashidun had been affected from previous managers. At the same time had improved new specific system.

As soon as he governod he replaced/ changed old governors with nevs, and he employed powerful governors at the square of wars. He gave priority on the governship his relatives al-Ansar. He had checked/ controlled his governors and he had recommended some advise for them.

Key Words: Halifa Hz. Ali, Şehir yönetimi, valilik, devlet yönetimi, Hz. Ali'nin yönetim politikaları

GİRİŞ

Hulefâ-yi Râşidîn arasında on iki yıllık iktidarı ile en fazla devlet başkanlığı yapan Hz. Osman, döneminin ilk altı yıllık devresinde (24–29/644–649) Hz. Ömer'den devraldığı güçlü ve istikrarlı devlet yapısını devam ettirmede başarılı oldu. Hz. Osman, mevcut idarî

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İslâm Tarihi Öğretim Üyesi (kilicunl@hotmail.com).

yapıda vali değişikliği dışında fazla bir düzenlemeye gitmedi. Çünkü devlet, başarılı ve istikrarlı çizgisini sürdürebiliyordu; değişikliği gerektirecek aksamalar henüz söz konusu değildi.

Üçüncü halifenin iktidarının ikinci altı yıllık devresinde (30–35/650–655) ise, eyaletlerde başlayan huzursuzluklar Medine'ye kadar yayıldı. Önceleri yapıcı bir şekilde dile getirilen eleştiriler, zamanla şiddetlenerek yıkıcı bir hal almaya başladı. Eleştirilerin bir kısmı doğrudan halifenin icraatlarıyla bir kısmı ise valilerin icraatlarıyla alakalıydı. Halife ve memurlarının faaliyetleriyle ilgili duyulan memnuniyetsizliklerin artması ve muhaliflerin seslerini gün geçtikçe daha da artırmaları Hz. Osman'ı bir takım tedbirler almaya sevk etti. Ne var ki alınan tedbirler sonucu değiştirmede ve huzursuzluğa sebep olan âmiller, ortadan kaldırılamadı. Hz. Osman'a karşı duyulan huzursuzluklar zamanla isyana dönüştü. Neticede Halife Osman, Mısır, Küfe ve Basra'dan Medine'ye gelen asilerin saldırıları sonucu 35/656 yılında evinde Kur'ân-ı Kerim okurken şehit edildi.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra, Medine'de büyük bir kargaşa ve devlet boşluğu yaşandı. Asilerin kontrolündeki Medine'de, devletin başına kimin geçeceği sorusu bir süre cevapsız kaldı. Sonuçta kendisine biat edilmesine razı olan Hz. Ali, biatın mescitte, herkesin huzurunda yapılmasını¹ isteyerek asiler tarafından işbaşına getirilen halife olma görüntüsünden kurtulmaya çalıştı. Zira Hz. Ali, halifeliğe geçtiyse de hilafetin meşruiyet kaynağı olan Medinelilerin bir kısmı onu halife olarak tanımamıştı. Ona biat etmeyenler arasında gerek ensârın gerekse muhâcirünun önde gelenlerinden bazılarının olması ve bunların toplumda nüfuz sahibi kimseler oluşları onu meşruiyet sorununu aşmaya sevk etti. Dolayısıyla Hz. Ali'nin hilafete geçtiği ilk günden itibaren meşru halife olduğunu teyit sadedinde bir takım icraatlarda bulunmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Çünkü Hz. Ali'nin, toplumun tamamının veya büyük çoğunluğunun desteğini almadan sağlıklı bir idare sergilemesi ve muhalifleriyle başa çıkması mümkün olamazdı. Bu sebeple de dördüncü halife göreve geçmesinden itibaren halifeliğini tüm toplum kesimlerine kabul ettirebilmek için faaliyetlerde bulundu. Özellikle selefi Hz. Osman'ı halifeliği esnasında meşgul eden ve eleştirilmesinde en fazla rolü olan vilayetler ve buraların valileri ile ilgili bir takım uygulamalarda bulunan Hz. Ali, valilik hususunda seleflerinin icraatlarından istifade etmekle beraber bu alanda kendine has politikalar da geliştirmeye çalışmıştır. Bu münasebetle biz,

¹ Geniş bilgi için bkz., *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 46–48; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk., Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut 1413/1993, II, 74–75; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, yay., C. J.Tornberg, Beyrut 1399/1979, III, 191.

makalede onun valilikle ilgili uygulamalarını seleflerinkilerle mukayeseli bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

I-Mevcut Yöneticileri Azledip Yerlerine Yenilerini Tayin Etmesi

Hz. Ali'nin Medine'de biat aldıktan sonraki ilk icraatı, Hz. Osman tarafından valilik makamına getirilen kişileri görevden almak oldu. Öyle ki Hz. Ali, kendisine yapılan biat henüz tamamlanmadan, idarede tam anlamıyla hâkimiyet kurmadan mevcut valileri azletmemesi, bir süre bu valilerle çalışması, daha sonra isterse görevden alması yönündeki tavsiyelere bile kulak asmadı.

Kaynaklarda Hz. Ali'nin kendisine yapılan biatın hemen akabinde görevde bulunan ve Hz. Osman tarafından atanan valileri azledip yerlerine başkalarını tayin edeceğini öğrenen Muğire b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas'ın, Hz. Ali'yi bu fikrinden vazgeçirmek için çaba sarf ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; Muğire b. Şu'be, Hz. Ali'ye gelerek ona şöyle dedi: "Sen valileri yerlerinde bırak, onların biat ettiklerini duyarsan işte o zaman istediklerini yerlerinde bırakırsın, istemediklerini ise yenileriyle değiştirirsin."²

Ertesi gün tekrar gelen Muğire b. Şu'be, "Bence hangisinin sana itaatkâr, hangisinin de âsî olduğunu anlamak için valilerini azletmen uygundur." dedi. Muğire'nin bu sözlerini Abdullah b. Abbas'a anlatan Ali (r.a), ondan bu husustaki fikirlerini sordu. Abdullah b. Abbas, "Muğire dün sana nasihat etti, ama bugün hile yaptı." cevabını verdi. İbn Abbas'ın kendisi hakkında söylediklerini öğrenen Muğire'nin, "Evet, Ali'ye öğüt verdim, ama öğüdümü kabul etmeyince kendisine hile yaptım." dediği de ifade edilmektedir.³

Abdullah b. Abbas ise, idareye tam anlamıyla hâkim oluncaya kadar Muaviye'yi Şam valiliğinde bırakmasını Hz. Ali'ye tavsiye etmiş, aksi halde Muaviye'nin Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle suçlayacağını söylemiştir. Bununla birlikte Ali görüşlerinde ısrar etmiştir.

Hz. Ali'nin iktidara geçer geçmez vali değişikliğine gitmek istemesi, kendisini bundan vazgeçirmeye çalışanları dikkate almadan bu kararında ısrarcı olması; en azından siyaseten, başta Muaviye olmak üzere görevde bulunan valileri değiştirmeyi ertelemesi tekliflerine itibar etmemesi ile ilgili olarak değişik görüşler ileri sürülmektedir. Akkâd'a göre; "Hz. Ali bu esnada söz konusu valileri,

² *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 48; Ya'kûbî, II, 77; Taberî, *Târihu't-Taberî*, thk., de Goeje, Kahire trz. (de Goeje neşrinden), I, 3082-3086; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 197.

³ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 48; Ya'kûbî, II, 77; Taberî, I, 3082-3086.

özellikle de Muaviye'yi görevde bırakabilecek güçten yoksundu. Ayrıca Hz. Ali, defalarca bu valilerin görevden alınması hususunda Hz. Osman nezdinde girişimlerde bulunmuş, eline fırsat geçerse bunları azledeceğini söylemişti. Bunların yerlerinde bırakılmaları Hz. Ali'nin daha önce eleştirdiği hususları şimdi kendisinin yapması anlamına gelirdi. İkisinden birisinin ya Hz. Ali'nin ya da Muaviye'nin etkinliğine son verilmesi gerekirdi, aksine bir durum Hz. Ali'nin halifeliğine noksanlık getirirdi." ⁴ Seyyid Vekil'e göre ise; "Görevden birkaç gün sonra alacağı kimseleri bir hile için işbaşında bırakmak Hz. Ali'nin tarzı olamazdı. Zira Hz. Ali'ye göre hile, çaresiz ve güçsüz insanların zorda kaldıkları durumlarda başvuracakları bir yoldur. Oysa Hz. Ali, kendisini devlet başkanı olarak dilediği valiyi görevden alabilme hususunda yetkili görüyordu; buna hakkının olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla hileye başvurarak bu valileri bir süreliğine de olsa neden görevde bıraksın ki! Ayrıca bu valilerin yerinde bırakılması toplumdaki huzursuzluğun, güvensizliğin ve fitnenin devam etmesine yol açabilirdi. Bu da yeni halifeye olan güvenin daha baştan sarsılmasına vesile olabilirdi. Hz. Ali, kendisini Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak etmekle suçlayan valilerle çalışamazdı, bunlara güvenemezdi. Güvenmediği kimselerden emin de olamazdı. Bu sebeple de vali değişikliğinde zaman kaybetmemeye gayret etti. Halkın nazarında, mevcut valiler ellerinden gelen çabayı sarf etmedikleri için Hz. Osman'ın öldürülmesinden de sorumluydular. Kendilerini tayin eden ve her hususta destekleyen halifelerini bile koruyamayan valilerin, şehirlerdeki ahaliyi koruması düşünülemezdi; bu sebeple de derhal görevden alınmaları, yerlerine bu işi daha iyi yapabilecek kimselerin tayin edilmeleri gerekiyordu. Vali değişikliği için harekete geçmeyip beklemek, karşı taraftakiler tarafından halifenin âciz olduğu şeklinde yorumlara da sebep olabilirdi..." ⁵

Hz. Ali, selefleri gibi toplumun her kesimi tarafından desteklenerek hilafete geçememişti. Ona biat etmeyen pek çok kimse vardı. Bunlar arasında vilayetlerde devleti temsil eden ve şehir ahali-sini yönlendirebilme gücüne sahip kimselerin de olması Hz. Ali'nin halifeliğine gölge düşürebilirdi. Dolayısıyla halife adına şehirlerde

⁴ Cevad Ali, *Abkariyyâtü'l-İmam Ali*, Beyrut trz., s.95-96.

⁵ Muhammed es-Seyyid Vekil, *Cevletü'n Tarihiyyetü'n fi'l-Asri'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, Cidde 1993, s.453. Hz. Ali'nin vali değişikliğinde bu kadar aceleci ve ısrarcı olması hususunda daha başka değerlendirmeler için bkz. Abdulaziz ed-Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev., Hayrettin Yücesoy, İstanbul 1991, s.105; Ömer Fer-ruh, *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut 1986, s.120; Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiya*, haz., Mahir İz, İstanbul 1985, III, 10-11; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 533; Subhi Salih, , *İslâm Kurumları*, çev., İbrahim Sarmış, Ankara 1999, s.190.

görev yapan valilerin, halifenin meşruiyetini red anlamına gelen biattan geri durmaları kabul edilemezdi. Üstelik Muğire b. Şu'be ve Abdullah İbn Abbas'ın tavsiye ettiği gibi bir süre beklenilmesi de çözümün mutlak olduğu anlamına gelmiyordu. Zira bu valilerin ne zamana kadar biat edip etmeyecekleri belli olmadığı gibi kendilerine tanınan süre sonunda mutlak olarak biat edecekleri de kesinlik arz etmiyordu. Diğer taraftan bu valilerden bir kısmı doğrudan halife Hz. Osman'ın katline iştirak etmekle, en azından asilere engel olmamakla suçluyorlardı. Hal böyle iken bu valilerle birlikte çalışmak halk nazarında da yanlış anlaşılmalara sebep olabilirdi. Üstelik Hz. Ali'nin azletmeye çalıştığı valilerle ilgili olarak geçmiş dönemden gelen şikâyetler söz konusuydu. Hatta Hz. Osman'ın şahadetiyle sonuçlanan huzursuzluklarda daha ziyade valilerin isimleri ön planda zikrediliyordu. Üçüncü halifenin şahadetiyle neticelenen huzursuzlukların yeni halife döneminde de devam etmemesi için haklarında şikâyetler bulunan valilerin değiştirilmesi, yeni iktidarın yeni isimlerle ve en azından yıpranmamış kimselerle yoluna devam etmesi halk nazarında yeni bir dönem başladı şeklinde bir anlayışın oluşmasına katkı sağlayabilirdi. Kendi ekibini oluşturmak isteyen Hz. Ali'nin vali değiştirmesiyle ilgili eleştirilerin daha ziyade zamanlamayla ilgili olduğunu da belirtmek gerekiyor. Yani onun mevcut valileri değiştirmesi değil işlere tam olarak hâkim olmadan bunu yapması eleştirilmektedir.

Halife Ali, Kûfelilerin bizzat kendi seçimleriyle işbaşına getirdikleri Ebû Musa el-Eş'ârî'yi bir süre görevde tuttu,⁶ onun dışındaki valileri azlederek yerlerine yenilerini tayin etti. Şam'a Sehl b. Huneyf'i, Basra'ya Osman b. Huneyf el-Ensârî'yi, Kûfe'ye (Ebû Musa el-Eş'ârî'yi azlettikten sonra) Umâre b. Şihâb'ı,⁷ Yemen'e Ubeydullah b. Abbas'ı, Mısır'a Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi⁸ görevlendirdi.

Bu valilerden bir kısmı görev yerlerine giderek şehir yönetimini üstlendi, bir kısmı ise yarı yoldan dönmek zorunda kaldı.⁹

⁶ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra (Ali ve Benûh)* (İslâmiyât adlı kitabın içerisinde), Beyrut 1984, s.851. Hz. Ali'nin Ebû Musa'yı azletmemesinde Malik b. el-Eşter'in tavsiyesinin etkili olduğu hakkında bkz. Ya'kûbî, II, 77.

⁷ Bu şahsın görevlendirilmesi Ebû Mûsa'nın bir süre valilikte bulunmasından sonra ve onun da desteği ile gerçekleştirildi.

⁸ Ebû Hanife ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk., A.Âmir-C. eş-Şeyyal, Bağdat 1379/1959, s.141; Taberî, I, 3087-3089; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 201-202.

⁹ Hangi valilerin görevlerine başlayabildiği, hangilerinin ise engellendiği hususunda geniş bilgi için bkz. Halife b. Hayyât, *Târih*, thk., Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad 1405/1985, s.199-202; Taberî, I, 3087-3089; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 201-202.

II-Dirayetli İdarecileri Komutan Olarak Cepheye Göndermesi

İslâm tarihindeki gelişmelere bakıldığında ilk dönemde valilik makamında bulunanların çoğunluğunun fetihleri gerçekleştiren komutanlardan oluştuğu görülmektedir. Fetih sonrası vali olarak şehir yönetiminde görev alan bu kimselerin askerî sıfatlarından tamamen sıyrıldıklarını söylemek güçtür. Zira fetihler hâlâ devam ediyordu ve pek çok vali, askerî tecrübe ve geçmişleriyle cephe ile ilgileniyorlar, ordunun ihtiyaç duyduğu yardımlarda bulunuyorlar ve hatta bizzat cihada iştirak bile edebiliyorlardı. Belki de bu durum sebebiyle, valilere askerî bir unvan olan "emîr" ifadesiyle hitap ediliyordu. Böylece valilerin emîrlik/komutanlık görevi dolaylı da olsa devam ediyordu.

Hız. Ali'nin dışındaki halifelerin güçlü ve dirayetli komutanları, fetihlerin sonrasında valilik makamında görevlendirdikleri ve şehirlerin iyi şekilde yönetilmesi için kabiliyetli komutanları valiliğe getirdikleri görülmektedir. Bu uygulamayla fetihlerde başarılarını ispat eden komutanlar valiliğe atanıyor, yerlerine bu işi başarabilecek başka komutanlar getiriliyordu. Böylece askerî komutan olabilecek başka fertlere fırsat tanınıyor, bir veya birkaç vasıflı adama ümit bağlanması yerine yeni vasıflı insanların ortaya çıkmasına zemin hazırlanıyordu.¹⁰

Hız. Ali'nin ise, diğer halifelerin uygulamalarından farklı olarak savaş söz konusu olduğunda, güçlü ve dirayetli valilerini -şehirlerin idaresini ihmal pahasına- cepheye sürdüğü görülmektedir.

Bakır'ın, bizim de iştirak ettiğimiz tespitlerine göre, "Hız. Ali'nin, kendine yakın olan kişilerin askerî özelliklerinden dolayı, Cemel ve Sıffin gibi önemli savaşlarda yanında bulunmalarını arzu etmesi, bu şahısların daha önce vali olarak bulunmuş oldukları vilâyetlerde idarî otoritenin sarsılmasına sebep oldu. Bu dirayetli valilerin yerine her zaman yetenekli idareciler de gönderilmedi. Bu durum ise halife için üzücü ve çözülmesi güç problemler doğurdu ve hatta çoğu zaman bu vilâyetlerin başkaları tarafından ele geçirilmesine sebep oldu.¹¹ Mesela Hız. Ali, çok başarılı olan Ömer b. Ebî Seleme'yi Bahreyn valiliğinden (Sıffin'e iştirak etmesi için) aldıktan sonra, buraya en-Nu'man el-Uclân ez-Zurakî adında bir şahsı vali olarak atadı.¹² Bu şahıs Bahreyn'e gidip görevine başladıysa da bir süre sonra kaçarak Muaviye'nin yanına, Şam'a gitti. Hız. Ali

¹⁰ Fethe iştirak eden ve akabinde valilik makamına getirilen kişiler için bkz. İbn Sa'd, V, 32; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev., Mustafa Fayda, Ankara 1987, s.469-473; Taberî, I, 2805, 2850-2851.

¹¹ Halife b.Hayyât, s.200; Ya'kûbî, II, 170.

¹² Halife b.Hayyât, s.200; Ya'kûbî, II, 176-177.

bu olaydan sonra Bahreyn'e ayrıca bir vali tayin etmedi. Burasını, Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas'ın idaresine bıraktı."¹³

Hz. Ali'nin içerisinde bulunduğu kritik dönemde, iç savaşların tüm hızıyla iktidarını tehdit ettiği süreçte, tüm dikkatini savaşa verdiği, onun için aslolanın savaşı kazanarak hâkimiyetini tesis etmek olduğu söylenebilir. Cepheye görevlendirilen kabiliyetli valilerin yerine geçen kişilerce yönetilen vilâyetler, savaş sonrası daha iyi idarecilere verilerek idare edilebilirdi; ancak şehirleri iyi idare etme gayesiyle cepheye maharetli adamların sevk edilmemesi mağlûbiyeti beraberinde getirebilirdi. Şehirdeki idarecinin beceriksizliği bir süre işlerin aksamasına yol açsa bile daha sonra telâfi edilebilirdi; fakat cephedeki mağlûbiyetin telâfisi çok zor, sonuçları yıkıcı olabilirdi. Bu sebeple de Hz. Ali'nin önceliği savaşa vermesin, kabiliyet ve samimiyetine güvendiği kişileri savaş bitene kadar valilikten alarak cepheye göndermesine şaşırıyoruz. Ancak cepheye kazanırken, şehirlerin muhaliflerce işgalini kolaylaştıracak nitelikteki valilerin yerine daha becerikli kişilerin vali olarak işbaşına getirilmesi daha uygun olurdu.

III-İdarecilerde Aradığı Şartlar

İslâm dini, hemen her hususta emanete riayet edilmesini, işlerin ehil olduğuna inanılan ve kendisine tevdi edilen görevi hakkıyla yerine getiren ve koruyan kimseye verilmesini emretmekte ve böyle yapanları da methetmektedir. Kendisine emanet edileni korumakta gerekli hassasiyetleri göstermeyenleri ise kınamaktadır.¹⁴

En basit konularda bile işlerin ehline verilmesi gerektiğini emreden İslâm dininin, valilik gibi çok büyük bir sorumluluğu ve emaneti içeren görevi ehil olmayanlara bırakmayı tasvip etmesi mümkün değildir. Devlet başkanı, valilik vazifesini en uygun bir şekilde yapacak kimseyi tespit edip bu göreve tayin etmekle mükelleftir. Emaneti ehline vermek devlet başkanına hem sevap kazandıracak¹⁵ hem de devlet yönetiminde başarılı olmasına vesile olacaktır. Bir işin başına getirilecek kimsede aranan temel şart, o kişinin işini mükemmel yapmasını sağlayacak ehliyete sahip olmasıdır.¹⁶ Bu sebeple yöneticiliği bir ganimet malı gibi telâkki edip bu konuda yetersiz, İslâm düşüncesinden habersiz, İslâm'ı benimsemeyen kimselerin ve ekiplerin işbaşına getirilmesine izin verilmez. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber ve Râşid halifeleri, tayin ettikleri

¹³ Abdulhalik Bakır, *Hz Ali Dönemi*, Ankara 1991, s.110–111.

¹⁴ Bu hususta bkz., Nisa 4/58; Bakara 2/283, 178; Buhârî, *İlim*, 3; *Ahkâm* 43; *Fiten* 2, *Vasaya* 9; İbn Mâce, *Tahâret* 106; Ebû Davud, *İman* 5; İbn Hanbel, V, 173.

¹⁵ Buhârî, *Vasaya*, 9; İbn Mâce, *Tahâret*, 106; İbn Hanbel, V, 62.

¹⁶ Mehmed Hatiboğlu, "Hilâfetin Kureysiliği", *AÜİFD*, Ankara 1978, sayı: XXIII, s.141.

valilerin Allah korkusuna sahip, affedebilme, kötü niyetleri anlayabilme, idarede başarılı olabilecek bir heybete sahip olma, ahde vefa, tebaanın haline vâkıf bulunma gibi¹⁷ özelliklere sahip olmalarını gözettiler.

Valilik yapabilecek bilgi, güç, tecrübe ve yeteneğe sahip olmayan ve tebaasını yönetmek için gerekli siyasî kabiliyetten mahrum, katı ve sert tabiatlı kişiler o dönemde vali yapılmamaya çalışıldı.

Hız. Peygamber, memurlarının yüksek muhakeme gücüne, olayları iyi değerlendirme kabiliyetine, Kitap ve sünnetten hüküm çıkarmayı bilerek ictihad yapabilme kuvvetine sahip olmalarını arzu ederdi.¹⁸ Onun izinden giden râşid halifeler de, idareciliğe tayin ettikleri kimselerin İslâm'daki kıdeminden veya mertebesinin üstünlüğünden¹⁹ ziyade, siyasî ve idarî bakımdan yeterli olup olmadıklarına dikkat ederlerdi.

Aynı şekilde Hız. Ali'nin de selefleri gibi idarede daha kabiliyetli ve güçlü kimselere öncelik verdiği anlaşılıyor. Meselâ, Mısır'da Hız. Ali aleyhine faaliyette bulunan bir grup, Hız. Ali'nin Mısır valisi Muhammed b. Ebî Bekir'i dinlemez oldu. Bu durumu öğrenen Hız. Ali, "Mısır'a gönderebileceğimiz şu iki kişiden başkası bu görevi hakkıyla yerine getiremez: Kays b. Sa'd ve el-Eşter." diyerek, el-Eşter'i Mısır valiliğine tayin etti. Eşter'in Mısır'ı, Muhammed b. Ebû Bekir'den daha iyi yöneteceğini, bu durumun da aleyhine olacağını düşünen Muaviye, onu zehirleterek öldürttü.²⁰

Valilik makamının emîn, ehil ve liyakat sahibi kişilere verilmesiyle şehirlerin idaresinde bir kopukluk ve aksama olmadı. Emanet, ehliyet ve liyakat bakımından istenilen seviyede olmayan valilerin işbaşına getirilmesiyle de şehirlerde huzursuzluklar ortaya çıkmaya başladı.

¹⁷ İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü'l-Ferid*, thk., Muhammed Said Uryan, Kahire 1359/1940, I, 39.

¹⁸ Algül, *İslâm Tarihi*, II, 142.

¹⁹ Hız. Ömer, sahâbiler arasından valiler tayin etmiştir; ancak onun sahâbenin en seçkinlerinden vali atamadığı söylenebilir. Meselâ o, sahâbenin ileri gelenlerinden olan Hız. Osman, Hız. Ali, Talha, Zübeyr vb. gibilerinden hiçbirisini vali tayin etmedi. Bunun sebebi sorulduğunda ise şöyle diyordu: "Onları bu tür işlerle kirletmek (heybetlerinin yok olmasını) istemem." bkz. İbn Sa'd, III, 283. Hulefâ-yi Râşidin'in sahâbenin büyüklerini vali olarak görevlendirmemesinde, onlardan daha ziyade merkezde istişare açısından istifade edilmek istenmesinin de rolünün olduğu söylenebilir.

²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 354.

IV-İdareci Tayinlerinde İstişare ve Halkın Taleplerine Önem Vermesi

İlk dönemde diğere pek çok hususta olduğu gibi valilerin seçiminde de devlet başkanlarının istişareye önem verdikleri²¹ dikkat çekmektedir.

Görevinde en başarılı olacak kişinin valiliğere getirilmesi için devlet başkanları, danışmanları mahiyetindeki kişilerle istişare ediyorlardı. Bu geleneğere bizzat Peygamberimizin başlattığını söylemek mümkündür.²² Halifelerin de vali tespitinde zaman zaman istişarede buldukları anlaşılmaktadır.²³ Nitekim Hz. Ali de vali tayinlerinden önce huzurlarında bulunan kişilerle istişare ederek görev için en uygun kişileri seçmeye çalışmıştır.²⁴

Kısacası Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn, vali tayinlerinde tam ve yegâne yetki sahibi olmalarına rağmen çoğere kere vali tespitinde istişarede bulunuyorlardı.

Bu dönemde vilâyetlerde görevlendirilecek şahısların tespitinde, tayine muhatap olacak şehirlerin talepleri ve görüşleri de önemseniyordu.²⁵

Şehir halkının tepkisini çeken, nefretini kazanan, kısacası vali olmasını istemedikleri bir şahsın merkezî yönetim tarafından tayini, vilâyetlerde huzursuzluk sebebi olabilirdi. Bu sebeple de vali tayinlerinde, şehirlerdeki eşraf ve ahalinin düşünceleri dikkate alınıyor, halkın istediğere kişiler vali olarak atanıyor, istemediğere kişiler ise görevlere gönderilmiyordu.²⁶

Hız. Alî'nin de vali tayinlerinde halkın memnuniyetini, taleplerini itibara aldığı görülmektedir. Hız. Ali, halkın kendisinden razı ola-

²¹ İslâm'ın istişareyi emri ve tavsiyesi hakkında bkz. Şurâ 42/38; Âl-i İmran, 3/159.
²² Buharî, *Tefsiru Sûretü'l-Hucûrât, İ'tisâm* 5; Tirmizî, *Tefsiru Sûret-i Hucûrât*; İbn Hanbel, V, 184.
²³ Ya'kûbî, II, 47; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 32; İbn Abdırabbih, I, 37.
²⁴ Bu konuda örnekler için bkz., *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 48; Taberî, I, 2546-2547; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 31-32.
²⁵ Meselâ, Hız. Peygamber, daha önceki yöneticileri bir takım şartlarla tekrar görevlerine iade ediyordu. Bkz. Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitabu'l-Meğâzî*, thk., Marsden Jones, Beyrut 1984, III, 954-955; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1401/1980, IV, 138; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye- Hız. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev., Vecdi Akyüz, İstanbul trz, s.162; a.mlf. *İslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, İstanbul 1991, I, 410.
²⁶ Vali tayinlerinde halkın taleplerinin dikkate alınmasıyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Abdulaziz ed-Dürî, "Emir", *DİA*, XI, 122; Abdusselam Hafız, "Osman b. el-Affân el-Halifetü'l-lezi Deha bi Nefsihi", *el-Mecelletü'l-Arabiyye*, yıl 3, sayı: 2, Medine 1399/1979, s.92-94.

cağı saygınlıktaki kişileri şehirlere vali yaparak onların memnuniyetlerini kazanmaya çalıştı.²⁷

Valilerin tayininde şehir eşrafı ve ahalisinin taleplerinin devlet başkanları tarafından dikkate alınması, mutlak surette halkın istediği kişilerin görevlendirileceği şeklinde de anlaşılmalıdır. Zira böyle bir durum, hem merkezî iktidarın taşrada otoritesinin gün geçtikçe zayıflamasına hem de şehirlerin idare üzerinde baskı kurmaya başlamalarına yol açabilirdi.

V- Tayinlerinde Akrabalarına Öncelik Vermesi

Hız. Osman ve Hız. Ali'nin diğer devlet memuriyetliklerine olduğu gibi valilik makamlarına da daha ziyade akrabalarını tayin ettikleri görülmektedir. Öyle ki her iki halife, bu yönleriyle eleştirilere muhatap olmuşlardır.²⁸ Özellikle Hız. Osman'a yönelik yapılan eleştirilerde, onun vali politikasının ve en çok da akrabalarını vali yapmasının payı vardır. Hız. Ali döneminde, siyaset dâhili mücadelelerin taşradaki vilâyetlere kayması sebebiyle, buralardaki valilerin yaptığı icraatlar daha fazla önem kazandı. Valilerin idarede tepki çekecek nitelikteki uygulamaları halifeye mâl edildi. Dolayısıyla Hız. Osman ve Hız. Ali'nin tepkilere neden olan, idarede akrabalarına ağırlık vermelerinin gerekçeleri, onları bu hususta eleştirenlerin ileri sürdükleri söylemlerin bilinmesi gerekiyor.

A-İdarede Akrabalara Öncelik Verme Bakımından Hız. Peygamber Ve İlk Üç Halife

Hız. Peygamber'in çeşitli görevlere pek çok idareci atadığı bilinmektedir. İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarında Peygamber tarafından tayin edilen idareciler, görevlerinin mahiyeti ve görev bölgelerinin isimleriyle birlikte ve çoğunlukla listeler halinde zikredilmektedir. Aynı şekilde ilk iki halifenin de tayin ettiği idarecilere kaynaklarda yer verilmektedir. Söz konusu kaynak eserlerdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ne kendi dönemlerinde ne de daha sonraki devirlerde kimse onları devlet başkanlıkları esnasında akrabacılık yaptıkları şeklinde eleştirememişlerdir. Çünkü böylesi bir tasarrufları söz konusu olmamıştır. Özellikle ölüm döşeğinde iken hem Hız. Ebû Bekir'e hem de halefi Hız. Ömer'e kendilerinden sonra yerlerine oğullarını bırakmaları önerilmiş, bununla birlikte her ikisi de bu teklife şiddetle karşı çıkmışlardır.

Hız. Peygamber ve ilk iki halife devrinde idarecilerin toplumun her kesimine mensup kimselerden atanması ile yönetilmeye alışan

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Muhammed İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut trz., III, 23; Halife b. Hayyât, s.199–202, 180; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s.327; Taberî, I, 3057, 3087–3089.

²⁸ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara 1999, s.592.

ve böylesi bir tutumu İslâmiyet'in ruhuna ve yönetim tarzına daha uygun olarak kabullenen İslâm toplumu, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki idareci tayinlerinde akrabacılık yapılması tarzındaki tasarrufları yadırgamışlardır. Nitekim üçüncü halife, kendi akrabalarını önemli görevlere tayin etmekle yoğun bir şekilde eleştirilere muhatap oldu.²⁹ Zira Hz. Osman, tesadüflerle izah edilemeyecek bir surette, halifeliğinin ilk yıllarından itibaren Ümeyye Oğulları kabilesine mensup kişileri vali olarak tayin etti. On iki yıllık halifeliği müddetince selefi Hz. Ömer'in vasiyetine* uyarak iş başına getirdiği Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Musa el-Eş'ârî hariç, hiçbir eyaletin valilik makamını Ümeyye Oğulları dışındaki şahıslara vermedi.³⁰ İsmi geçen bu iki kişinin tayininin Hz. Ömer'in vasiyetine binaen gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Osman'ın bunların tayininde herhangi bir tasarrufundan söz edilemez.

Hz. Osman'ın politikası diye de nitelendirilebilecek olan, "Ümeyye oğullarının önemli görevlere tayininin" muhaliflerce eleştirildiği görülmektedir.

Gerek Peygamberimizin gerekse ilk iki halifenin, istisnalar dışında, idarede yakınlarına görev vermedikleri, bilinen bir husustur.³¹ Bu durumu bilen halk, Hz. Osman'ı söz konusu politikası sebebiyle seleflerinin yolunu takip etmemekle eleştiriyordu.³² Oysa akrabalarını göreve getirmemesi konusunda Hz. Ömer kendisini birkaç defa ikaz etmişken³³ bunu yapması Hz. Osman'ın eleştirilmesine sebep oldu. Valilik makamına getirilenlerin yaşlarının küçük

²⁹ Bkz., İbn Sa'd, III, 64; Halife b. Hayyât, s.178; Ya'kübi, II, 70-71; Taberî, I, 2840-2849, 2869, 2966, 2983; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 67-94. Ayrıca geniş bilgi için bkz., Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s.145-152.

* Bu vasiyetle ilgili daha önce bilgi verilmişti.

³⁰ Hz. Osman tarafından tayin edilen valiler ve görevlendirildikleri vilâyetlerle ilgili bir liste için bkz. Halife b. Hayyât, s.157-158, 161, 168, 178; Taberî, I, 2840-2849; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 186-187.

³¹ İbn Sa'd, IV, 56-57; Abdulhayy el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, çev., Ahmet Özel, İstanbul 1990, II, 3. Peygamberimizin valileri hakkında bkz., Halife b. Hayyât, s.96-97; Abdurrahman es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li İbn Hişam*, thk., Abdurrahman el-Vekîl, yy., trz., VII, 426-427; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1412/1992, I, 338, IV, 429. Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber tarafından tayini söz konusudur, ancak Hz. Ali vali olarak değil de zekât âmili olarak Necran civarına görevlendirildi. Bkz. Ya'kübi, I, 397.

³² Cevad Ali, *el-Mufasal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1413/1993, IV, 350-353. Hz. Osman'ın bu tür uygulamalarının Ümeyyeliler dışındaki Müslümanları, özellikle de Hâşimîleri küstürdüğü ifade edilmektedir. Bkz. Ahmed Cevdet, II, 317-318

³³ İbn Sa'd, III, 344; *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 30.

oluşu da itirazlara yol açıyordu.³⁴ Hz. Osman tarafından atanan bazı valilerin halifenin kendi yakınları olmasından cesaret alarak sergilemiş oldukları sorumsuzluk ve pervasızlık da toplumun tepkisine yol açıyordu.³⁵

Diğer taraftan üçüncü halife de kendince bir takım sebeplerle idarede akrabalarına öncelik vermekteydi: Akrabalarına fazlaca düşkün olması³⁶, izleyeceği siyaseti başarma hususunda akrabalarına daha çok güvenmesi.³⁷, göreve getirilen şahısların bu vazifeleri yerine getirebilecek kabiliyette olmaları bu sebeplerden bir kaçını oluşturmaktadır.³⁸ Ayrıca o, akrabalarını tayine kendisini yetkili görüyordu. Yani o, dilediği kişiyi vali yapma hak ve yetkisine sahip olduğunu düşünüyordu.³⁹ Üstelik, dinde akrabaları valiliğe getirmeyi yasaklayan bir hüküm de yoktu.⁴⁰ Hz. Peygamber, istisnaen olmakla birlikte bir akrabasını vali olarak tayin etmişti. Nitekim Hz. Osman'dan sonra halife olan Hz. Ali de akrabalarından Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen'e, Kusem b. Abbas'ı Mekke ve Taif'e, Abdullah b. Abbas'ı Basra'ya, kucağında büyüttüğü üvey oğlu⁴¹ Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a vali olarak görevlendirmişti.⁴² Muhtemelen Hz. Osman, şayet devlet başkanlarının akrabalarını vali tayin etmesi suç olsaydı, Hz. Peygamber bir tane de olsa kendi döneminde böyle

³⁴ *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 35.

³⁵ Hz. Osman'ın akrabaları olan valileri vasıtasıyla gerçekleştirilen ve halkın tepkisine yol açan icraatları hakkında geniş bilgi için bkz. Kılıç, *Valilik*, s.247-251.

³⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi*, İzmir 1989, s.38; Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul 2002, s.32. Abdülaziz es-Sâlim'e göre bu düşkünlük, zafiyet derecesindeydi. Krş. bkz. *Târihu't-Devleti'l-Arabiyye*, Beyrut 1406/1986, s.556

³⁷ Fiğlalı, *İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi*, s.38; Mahayudin Hj. Yahaya, "Küfan Political Opposition in the Mid-Seventh Century A.D.", *Hamdard İslâmicus*, Karaçi 1996, vol: XIX, no: 4, s.5-6. Akkâd'a göre Hz. Osman, valiliğe atadığı akrabalarının, Allah rızası için olmasa bile en azından akrabalık ilişkileri dolayısıyla kendisine yardımcı olacaklarını umuyordu. Bkz. Abbas Mahmud el-Akkad, *Abkariyyatü Osman b. Affan*, Beyrut trz., III, 151.

³⁸ İbrahim Şerif, s.300; H.J. Yahaya, s.5-6; Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev., E.R. Fiğlalı, Ankara 1981, s.13. Watt aynı yerde şu ifadelerle yer vermektedir: "Hz. Osman akrabasını tayin etmişse, bu onların idarî iktidarı emniyet ile birleştirmelerinden dolayı idi. O, yetersiz akrabaların sıkıcı isteklerini reddetti."

³⁹ Hz. Osman'ın, "Faydasına inandığım bir icraatı yapamayacaksam o halde ben niçin hilâfete geçtim ki!" dediği nakledilmektedir. *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 32.

⁴⁰ Hudarî, *İtmâmu'l-Vefâ fî Sireti'l-Hulefâ*, thk., Abdülmecid Tu'ma Halebî, Beyrut 1417/1996, s.193.

⁴¹ Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in vefatıyla dul kalan eşi Esmâ bnt. Umeys ile evlenmiştir. Bu sebeple de Ebû Bekir-Esmâ bnt. Umeys çiftinin Muhammed ismindeki oğulları söz konusu evlilik sonrası Hz. Ali'nin üvey oğlu olarak onun yanında büyümüştür.

⁴² Halife b. Hayyât, s.199-202; Dineverî, s.141, 153; Taberî, I, 3087-3088, 3230, 3245-3246.

bir atama yapmazdı⁴³ diye düşünerek böylesi bir icraatta bulunmuştur. İslâm'da valilerin nasıl tayin edileceğine dair kesin kuralların olmamasının da Hiz. Osman'ın bu meseleyi istediği şekilde çözmesine yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. Zira naslar ve uygulamalarda görülen boşluk, halifenin akrabalarını vali tayin etmesini kolaylaştıracak nitelikteydi.

Osman (r.a) tarafından aile efradına tanınan menfaatler bütün çevrelerin tepkisine sebep oldu. Kureyşlilerden daha önce Müslüman olanlar, Mekkelilerin yönetimde tercih edildiğini gören Medineliler, kendi akraba ve dostlarını zengin etmeye çalışan eyalet valilerini gören taşralılar, harbin kendilerini artık meşgul etmediği göçebeler; seçimine iştirak edemedikleri Halife Osman'ın merkezîyetçiliğine karşı huzursuzluk duyuyorlardı.⁴⁴

Hiz. Osman döneminde meydana gelen huzursuzluklar sadece onun akrabalarını vali tayin etmesinden kaynaklanmadı; bu dönemde görev yapan bazı valilerin yanlış icraatları, valilerin denetiminde yaşanan aksaklıklar; siyasî, sosyal ve ekonomik değişiklikler ve toplumda çeşitli gruplar arasında ortaya çıkan rekabetler⁴⁵ de etkili oldu.

B-Akrabaların İdarî Görevlere Tayin Edilmesi Bakımından Hiz. Ali

Hiz. Ali'nin tayin ettiği valilerden bir kısmının akrabalarından,⁴⁶ diğer bir kısmının ise ensârdan⁴⁷ olduğu dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Sehl b. Huneyf ile Osman b. Huneyf kardeşti. Diğer taraftan Sehl, Hiz. Ali'nin de manen kardeşi idi.⁴⁸ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Hiz. Ali'nin valilerinin büyük çoğunluğunun akrabalarından oluştuğu görülmektedir.

⁴³ Ebû Bekir İbnü'l-Arâbî, *el-Avâsim mine'l-Kavâsim...*, thk., Muhibbiddin el-Hatib, Kahire 1399/1970, s.101, 1nd.

⁴⁴ Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi* (VII-XI. Yy.), çev., İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s.97. Benzer değerlendirmeler için bkz. Nebiye Akil, "Re'yün fi'l-Fitnetü'l-Kübrâ", *Âfâku'l-İslâm, Beyrut 1996, yıl: 4, sayı: 1, s.20*; William Muir, *The Caliphate It's Rise and Fall*, London 1984, s.219

⁴⁵ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Kılıç, s.251-258.

⁴⁶ Abdullah b. Abbas, Kusem b. Abbas ve Ubeydullah b. Abbas kardeşiler ve Hiz. Ali'nin amcasının oğlu idiler.

⁴⁷ Sehl b. Huneyf, Osman b. Huneyf, Kays.b. Sa'd b. Ubâde, Umâre b. Şihab, Ebû Mes'ûd, Karaza b. Ka'b, Ebû Eyyüb el-Ensârî ise ensâra mensup idiler. Krş. Bkz., Halife b. Hayyât, s.200-202; Taberî, I, 3087-3089; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 201-202.

⁴⁸ İbn Sa'd'a göre (*Tabakât*, III, 23) Hiz. Peygamber, Medine'de kardeşleştirme (muâhât) esnasında, Hiz. Ali'yi kendisinden başka Sehl b. Huneyf ile de kardeşleştirmiştir. Ayrıca bkz., Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut 1414/1994, II, 328.

Hız. Ali'nin akrabalarını hangi mülâhazalarla valilik makamına getirdiğine geçmeden önce, hangi gerekçelerle onun vali atamalarında ensâra bu kadar yer verdiği hakkında bilgi sunmak uygun olacaktır.

Hız. Peygamber döneminde altı vali ile idarede söz sahibi olan ensârın,⁴⁹ daha sonraki dönemlerde valilik makamına getirilmediği görülmektedir. Hız. Ali'nin ensâra mensup kişileri vali tayini ile ensâr aleyhine oluşan bu durumu değiştirmek istediği, onların bu şekilde devlete olan desteklerini yeniden kazanmayı düşündüğü anlaşılmaktadır.⁵⁰ Diğer taraftan, halifeliğine Kureys'in Hâşim Oğulları'ndan başka en fazla desteği sağlayan ensârın bu desteklerinin karşılıksız bırakılması, Hız. Ali'nin zaten tam anlamıyla sağlayamadığı otoritenin daha da zayıf kalmasına yol açabilirdi. Bu sebeple ensâra mensup kişilerin vali olarak atanması önem arz ediyordu. Üstelik ensâr, Hız. Ali'nin dedesi Abdulmuttalib'in akrabalarıydı. Aradaki akrabalık ilişkileri sebebiyle ensâr, Hız. Ali'nin iktidarını desteklemede daha fazla gayret gösterebilirlerdi. Hız. Ali'nin, kendisini desteklemek şöyle dursun, karşı çıkan kabilelerin fertlerini vali olarak atamak yerine, ensârı valilik makamlarına getirmesi daha uygun olurdu.

Akrabaların vali tayini hususunda şunu belirtmek gerekiyor ki, Hız. Osman kadar vali tayinlerinde akrabalarına yer veren Ali (r.a), onun kadar eleştirilere muhatap olmadı. Zira kaynaklarda akrabalarını vali yaptığı için yoğun eleştirilere muhatap olan Hız. Osman'dır. Hız. Ali de aynı şekilde davranmasına rağmen onun kadar eleştirilmedi.⁵¹ Bunda, Hız. Ali'nin tayin ettiği valilerden bir kısmının görevlerine başlayamamış olması, görev yapanların ise Hız. Osman'ın akraba valilerine nazaran kısa süreli valilik makamlarında bulunması etkili olmuştur.⁵² Akrabaların vali olarak atanması usulünün Hız. Ali döneminde fazlaca yadırganmamasında, Hız. Osman vasıtasıyla bu durumun toplumda bilinmesin de payı vardır. Ayrıca Hız. Ali'nin, akrabaları da olsa valilerini denetlemede kararlı bir tutum sergilemesi de onun eleştirilmemesinde etkili olmuştur.⁵³

⁴⁹ Krş. Bkz., M.Yasin Mazhar Siddiqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi 1987, s.258.

⁵⁰ Taha Hüseyin, s.852; Demircan, *Ali-Muaviye*, s.67.

⁵¹ Vali tayinlerinde akrabalarına öncelik verdiği için Hız. Osman'ı eleştiren Küfeli Eşter, Hız. Ali'nin de akrabalarını valilik makamına getirmesi üzerine, "Biz Osman'ı niye öldürdük ki. Yemen Ubeydullah'a verilmiş. Hicaz Kusem'in olmuş. Basra Abdullah'ın yönetimine verilmiş, Küfe ise Ali'nin emrinde" dediği ifade edilmektedir. Bkz., Taberî, IV, 492.

⁵² Demircan, *Ali-Muaviye*, s.68.

⁵³ Akkâd, *Ali*, s.124.

Tespitlerimize göre, akrabaların valiliğe tayini hususunda Hz. Osman ile Hz. Ali'nin gerekçeleri ve yöntemleri farklılık arz etmektedir. Hz. Osman özellikle son dönemlerinde çoğunlukla akrabalarını vali olarak atarken, diğer kabile mensuplarına bu makamlarda fazla yer vermedi; Hz. Ali ise akrabalarını vali yapmakla birlikte özellikle ensâr olmak üzere diğer kabilelere de vali tayininde fırsat verdi.

Diğer taraftan Hz. Osman döneminde sadece Ümeyyeliler değil, diğer kabileler de halifeye biat etmişler, biatlarının gereği olarak itaatlerini sürdürmüşlerdir. Bu sebeple de vali olarak diğer kabile fertlerine pekâlâ fırsat verilebilirdi, oysa Hz. Ali'nin kendi iktidarına destek olan ve biatlarını arz eden kabileler fazla değildi. Hz. Ali, kendisine biat etmeyen kabilelerden vali tayin edemezdi, bunun yerine ya ensârdan ya da akrabalarından vali atamak zorundaydı. Zira fazla bir alternatifi yoktu. Dolayısıyla Hz. Ali'nin akrabalarını tayininde mevcut siyasî şartların da etkisi vardır.⁵⁴

Diğer taraftan akrabalarını tayin bakımından Hz. Ali'nin de Hz. Osman gibi kendince gerekçelerinin olduğunu söyleyebiliriz: akrabalarına olan sevgisi, idarede onlara başkalarına nazaran daha fazla güvenmesi, İslâm'ın buna karşı çıkmaması ve akrabalarının valilik yapabileceğine olan güveni gibi.

Hız. Peygamber ve ilk üç halife döneminde çeşitli sebeplerle idarede etkin bir konuma ulaşamayan Hâşim Oğulları'nın aleyhlerine, Ümeyye Oğulları'nın lehlerine oluşan bu durumun giderilmesi gerekiyordu. Onların vali olarak idarede görevlendirilmesiyle aleyhlerine oluşan dengesizliğe son verilebilir,⁵⁵ böylece Hâşim Oğulları, dolayısıyla onların desteklediği Hz. Ali güç kazanabilirdi. Hz. Ali, valilik makamına getirmekle siyasî bakımdan güçlendireceği Hâşim Oğulları'nın, kendisine devlet yönetiminde destek olacaklarını düşünmüş, bu sebeple de onlara valilik vermiş olmalıdır. Ancak Kureyşliler arasında özellikle Hâşim Oğullarına idarede fırsat tanınması Kureyşin diğer boylarının tepkisine yol açmış, onların Hz. Ali'ye mücadelelerinde destek olmamalarına sebep olmuştur.⁵⁶

Hız. Ali'nin vali tayinlerinde akrabalarını tercihte, onlara olan sevgisi ve güveninin rolünün olduğunu da ayrıca ifade etmek gerekmektedir.

⁵⁴ Kılıç, *Valilik*, s.156.

⁵⁵ Benzer değerlendirmeler için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevi-Hâşimi İlişkileri*, Ankara 1997, s.255; Demircan, *Ali-Muaviye*, s.31-33, 67.

⁵⁶ Bu durumu kendi lehine kullanan Muaviye Siffin savaşı esnasında Kureyşlileri büyük çoğunluğunun kendi saflarında yer almasını en azından bu mücadelede Ali'nin safında mücadele etmemesini temin etmiştir. Krş., bkz., Minkârî, *Vak'atü Siffin*, s.206; İbnü'l-esir, *el-Kâmil*, III, 150.

VI-İdarecileri Denetime Tabi Tutması ve Denetim Sonucuna Göre Uygulamaları

Valilerin denetimi noktasında Hz. Ali'nin faaliyetlerine pek rastlanılmaz. Döneminde meydana gelen iç savaşlar sebebiyle tüm dikkatini cepheye yönlendirmek durumunda kalan Hz. Ali, vilâyetlerdeki valilerin denetimine fırsat bulamamıştır. Ayrıca Hz. Ali, savaşla meşgul olduğu dönemlerde valileri sıkı bir şekilde denetime tâbi tutacak etkinlikten, otoriteden mahrumdu. Halife tarafından hesaba çekilmek istediklerini hisseden, denetleneceklerini anlayan valiler, ya görevden istifa ediyorlar ya da Şam'daki Muaviye'nin saflarına katılıyorlardı.⁵⁷ Dolayısıyla Halife'nin valilerini sıkı bir denetime tâbi tutması, valilerinin saf değiştirmelerine sebep olabilirdi. Bununla birlikte Hz. Ali'nin kendisini terk etmelerine yol açsa bile bazı valilerini sorgulamada ısrar ettiği söylenebilir. Nitekim Hz. Ali, amcasının oğlu Basra valisi Abdullah b. Abbas hakkındaki iddialarla⁵⁸ ilgili olarak onu önce yazılı olarak sorguladı, daha sonra da huzuruna çağırdı. Fakat Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'ye; "Sen dilediğini vali yap, ben buradan ayrılıyorum." diyerek Basra'yı terk etti.⁵⁹

Hilafete geçişinden kısa süre sonra Cemel Savaşı'na çıkan ve daha sonra Küfe'yi merkez edinen Hz. Ali'nin ölene kadar hacca gidemediği, bu sebeple valilerini Mekke'de denetime tâbi tutamadığı da zikredilmelidir. Kaynaklarda Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de valilerini görev yerlerine göndermeden önce, gerekli gördükleri hususlarda uyardıkları⁶⁰ kaydedilmiştir. Hz. Ali ise suçlanan valilerini yargılamada daha süratli bir şekilde hareket ediyordu. Nitekim zimmetine harâc gelirlerini geçirmekle suçlanan bir valisini, derhal merkeze getirterek yargılamış ve gerekli cezayı tatbik ettirmiştir.⁶¹

⁵⁷ Hz. Ali çok başarılı olan Ömer b. Ebi Seleme'yi Bahreyn valiliğinden (Sıffin'e iştirak etmesi için) aldıktan sonra, buraya en-Nu'man el-Uclan ez-Zurakî adında bir şahsı vali olarak atadı. Bu şahıs Bahreyn'e gidip görevine başladıysa da bir süre sonra kaçarak Muaviye'nin yanına Şam'a gitti. Geniş bilgi için bkz. Halife b. Hayyât, s.200; Ya'kûbî, II, 176-177. Hz. Ali tarafından sorgulanan ve cezalandırılan Rey valisi Yezid b. Hüceyye et-Temimî de hapisten kaçarak Muaviye'nin saflarına katılmıştı. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 287-288.

⁵⁸ Vali Abdullah b. Abbas'ın Basra beytülmaline aktarılması gereken fey ve cizye gelirlerini zimmetine aktardığı söyleniyordu. Ancak İbn Abbas bunları varid görmüyor ve Hz. Ali'nin kendisi hakkında soruşturma başlatmasını doğru bulmuyordu. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 386-387; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 81-86. Ayrıca geniş bilgi için bkz., Bakır, *Hz. Ali*, s.75-79.

⁵⁹ Dineverî, s.148; İbn Abdırabbih, IV, 355; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 386-387.

⁶⁰ Bu ikisinin valilerine ikaz ve tavsiyeleriyle ilgili olarak bkz., Ya'kûbî, II, 106-107; Kalkaşandî, *Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, thk., A. Ahmed Ferrâc, Beyrut trz, III, 6-11, 180; İbn Kesîr, IV, 49, 138.

⁶¹ Bu olay hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 287-288.

Valilerin denetim karşısında aldıkları tavırların kendi kişilikleri⁶² ve denetimi gerçekleştiren devlet başkanının nüfuz ve şahsiyetiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Valileri üzerinde otoriter olan ve onlar tarafından sayılıp sevilen bir devlet başkanınca gerçekleştirilen denetim karşısında valilerin, kendileri hakkında verilen kararlara itiraz ettikleri söylenemez. Diğer taraftan, halk ve memurlar üzerinde yeterince hâkimiyetini tesis edemeyen, toplumun bütün kesimlerince sayılıp sevilmeyen devlet başkanlarının ise valilerle ilgili denetimde, öncekine nazaran daha başarısız olacağı, onların itirazlarıyla daha çok karşılaşacağı da bir gerçektir.

Denetime tâbi tutulan valinin kişiliğinin de, denetim ve sonuçlarını kabul veya reddetme noktasında etkili olacağı aşikârdır. Meselâ, döneminde iç savaşlarla uğraşmak zorunda kalan ve hâkimiyetini tesiste zorlanan Hz. Ali'nin Basra valisi Abdullah b. Abbas'ı denetlemekte ve suçlu olduğu anlaşılmasına rağmen onu cezalandırmakta başarısız olduğu nakledilmektedir.⁶³ Zira denetim için Kûfe'ye çağırılan Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin bu çağırısına kulak asmayarak önce istifa ettiğini söylemiş, sonra da Kûfe yerine Mekte'ye gitmiştir.

Denetim sonucu cezalandırılan veya en azından azledilen valilerden bazılarının da, devlet başkanlarının muhalifi olan hareketler içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Valilikten azledilmenin verdiği kızgınlıkla halifeler aleyhinde davranmaya başlayan pek çok valinin varlığından söz edilebilir.

Hz. Osman tarafından atanmışken Hz. Ali'nin hilafete geçişiyle azledildiklerine dair kararları öğrenen valilerden bazılarının da bu kararları ya hiç kabul etmedikleri⁶⁴ veya bu kararı kabullenmekle birlikte, kararı veren halife aleyhinde davranışlar içerisine girdikleri⁶⁵ görülmektedir.

⁶² Utbe b. Ebî Süfyan Hz. Ömer döneminde Taif valisi idi. Halife Ömer onun malındaki artışı şüpheyle karşılamış ve sahip olduğu servetin yarısına el koyarak beytülmalâ devrettirmiştir. Hz. Osman hilâfete geçince Utbe'ye kendisinden alınan paraların iadesini teklif etmiş, Utbe buna yanaşmamıştır. Bkz. İbn Abdırabbih, I, 66.

⁶³ Ya'kübî, II, 110–111; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, thk., Müfid Muhammed Kamiha, Beyrut trz., I, 121; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk., A. Ebû Müslim- A. Necib Adva, Beyrut trz., IV, 335.

⁶⁴ Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyan, Hz. Ali'nin kendisinin azledildiğini bildiren kararını reddettiği bilinmektedir.

⁶⁵ Hz. Osman'ın öldürülmesi esnasında Basra valisi olan Abdullah b. Âmir ve Yemen valiliği yapan Ya'lâ b. Münye, Hz. Ali'nin kendilerini azletmesi karşısında valilikten ayrılarak Halife aleyhindeki gruplara katıldılar. Bkz. Mes'ûdi, II, 394; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 207. Bu iki sabık valinin özellikle Cemel topluluğunu Basra'ya gitme hususunda yönlendirdikleri ve söz konusu grubun hareketine finans sağladıkları bilinmektedir.

Valilerin yargılanma neticesinde had cezasına çarptırılmaları da söz konusuydu. Halktan bir kişiyi haksız yere döven veya İslâm'ın haram saydığı bir fiili işleyen valinin yargılanma neticesinde, işlediği suçla orantılı bir cezaya çarptırılması, ilk dönemde olağan bir durumdu.

Vali de olsa suçu sabit olan bir kişinin cezası infaz ediliyordu. Hz. Ali de muhakeme sonucu suçlu bulunan valilerine had cezası tatbik etmiştir.⁶⁶ Adaleti temin etmek, devlet başkanının aslı görevlerinden biridir. Dolayısıyla, adaleti zedeleyici fiiller işleyen valilerin yargılanması ve şayet gerekli görülürse cezalarının tatbik edilmesi devlet başkanına düşmektedir.

VII-İdarecilere Yönelik Talimatları

Halifeler tarafından vali tayini vesilesi ile yazdırılan ahidnâmelere (kararnamelere) bir örnek olması bakımından, Hz. Ali'nin Mısır valiliğine atadığı Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'e verdiği ahidden kısa bir bölüm⁶⁷ vermek istiyoruz:

"Vergisini toplamak, düşmanlarına cihad açmak, ahalisine sulh ve salâh ve memleketlerine umran temin etmek için Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'i Mısır'a vali nasbettiği zaman Allah'ın kulu emirü'l-mü'minin Hz. Ali'nin kendisine emri şudur:

'Şimdi bilmiş ol ey Mâlik, ben seni öyle memlekete gönderiyorum ki bir çok hükümetler senden evvel oralarda adalet sürdü, zulüm etti. Sen vaktiyle nasıl senden evvelki valilerin icraatını takip ediyordun, halk da şimdi öylece seni gözetecek, o zaman senin onlar hakkında söylediklerini halk da şimdi senin hakkında söyleyecek(...) Nefsine hâkim ol, helâl olmayan şeylerde nefesine cimrilik et. (...) Raiyye için kalbinde muhabbet, merhamet duyguları, lütuf meyilleri besle. Sakın biçarelerin başına kendilerini yutmayı ganimet bilen yırtıcı bir canavar kesilme(...) Sana müşavir olacakların en kötüsü, senden evvel kötü kimselerle birlikte bulunan, onların işledikleri suçlara ortak olan kimselerdir. Bu tür insanlar kesinlikle senin sırdaşın olmamalı. Çünkü bunlar, canilerin dostu, zalimlerin de ahbabıdırlar.."

⁶⁶ Krş.bkz., İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 287-288

⁶⁷ Bu ahidin tam metni için bkz. Kalkaşandî, *Meâsirul-İnâfe*, III, 6-11; a.mlf., *Subhu'l-Aşâ*, X, 12-17. Kalkaşandî'nin her iki eserinde de yer alan bu ahid Mehmet Akif Ersoy tarafından, "Hz. Ali'nin Bir Devlet Adamına Emirnamesi" başlığıyla tercüme edilerek yayımlanmıştır. (İstanbul 1963, s.5-26). Bu ahidname için ayrıca bkz. Akkâd, *Ali*, s.121-124; Rifâî, s.78-79. Hz. Ali'nin idarecilerine özellikle de valilerine pek çok tavsiyelerde bulunduğu, onların idarecilik makamında buldukları esnada uymaları gereken esaslar konusunda uyardığına dair geniş bilgi için bkz., Adnan Demircan, *Hz Ali Nehcü'l-Belâğâ*, İstanbul 2006, s.257, 258, 260, 267, 272, 279.

Valilerin tayin öncesi uymaları gereken hususlar, kendilerine yönelik yapılan tavsiyeler ve uyarılar, halkın veya belli sayıdaki şahitlerin huzurunda yapıldıktan sonra yazıya geçiriliyordu⁶⁸ ki, buna "ahd" denilmekteydi. Valilerden her birine belirli esasları içeren ahitnamelerden veriliyordu. Valilerin görevleri, ancak bu ahitleri okuyup kabul etmelerinden sonra başlıyordu.⁶⁹ Ahitnamelerde belirtilen hususlar, daha sonraki dönemlerde valiler tarafından yerine getirilmeye çalışılıyor, ahitnamede belirtilenlere aykırı davranışlar sergileyen valiler ise duruma göre ikaz ediliyor veya cezalandırılıyorlardı. Ahitnameye uyulup uyulmadığı ise illerdeki denetleyiciler, istihbarat görevlileri veya halk vasıtasıyla anlaşılırdı.⁷⁰

VIII-Hz. Ali'nin Vilayet Yönetimiyle İlgili Bazı Düzenlemeleri

H. Ali, halife seçildikten sonra siyasî şartların etkisi ile idari uygulamalarda bazı düzenlemeler yaptı. Çünkü önce Şam sonra da Mısır H. Ali'nin idaresi dışında kalmış, böylece İslâm devleti, âdeta iki ayrı merkezden idare edilmeye başlanmıştı.⁷¹

H. Ali'nin, ülke idarî düzenlemesiyle ilgili olarak başkent değiştirmesi dışında fazlaca bir icraatına rastlanılmaz. Dördüncü halife de başkenti (Medine ve daha sonraları Kûfe) terk etmek zorunda kaldığında yerine vekil tayin etti.⁷²

H. Ali, iki merkezden idare edilen Fars bölgesini tek bir valinin yönetiminde topladı.⁷³ Aynı şekilde tüm Yemen'i de tek bir valinin idaresine verdi.⁷⁴

Vali-harâc âmili arasında, özellikle validen kaynaklanan bir takım gerginlikler olmuşsa da bunların genel olarak uyum içerisinde çalıştıkları söylenebilir. Zira harâc âmili ile vali arasında gerçekleşen huzursuzluklarla ilgili örnekler, H. Ömer, Osman ve Ali dönemi boyunca çok azdır.⁷⁵

⁶⁸ İbn Kesir, IV, 138; H. İbrahim, *İslâm Tarihi*, I, 155–156, 338; Taha Hüseyin, s.949.

⁶⁹ Taha Hüseyin, s.949.

⁷⁰ Taha Hüseyin, s.950; İbrahim Şerif, s.262.

⁷¹ Bakır, *H. Ali*, s.55.

⁷² Halife b. Hayyât, s.182, 202; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 350.

⁷³ Halife b. Hayyât, s.201–202; Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s.481–482; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 398.

⁷⁴ Halife b. Hayyât, s.201; Taberî, I, 3087–3089.

⁷⁵ Vali harâc âmili ilişkilerinin olumlu bir şekilde gerçekleşmesiyle ilgili olarak Abdullah b. Abbas ve Ziyad arasındaki uyum zikredilebilir. H. Ali, Basra harâcına ve beytûlmâlin başkanlığına Ziyad b. Ebîhi'yi tayin etti. Basra valiliğine ise Abdullah b. Abbas'ı atadı. Sonra İbni Abbas'a Ziyad'ı nazâr-ı itibara almasını, onun görüşlerinden istifade etmesini emretti. İbni Abbas da denileni yaptı. Geniş bilgi için bkz. Taberî, I, 3229–3230; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 256.

SONUÇ

Hz. Ali şehirlerin yönetimi ile ilgili olarak selefleri gibi valilerden istifade etmiştir. Dördüncü halife tüm idarecilerinde olduğu gibi valilerin de âdil, ehil ve emîn olmasına, idarede İslâmî esaslara uymalarına dikkat etmiştir. İdarecilerini belirlerken istişarelerde bulunmuş ve ahalinin taleplerini de dikkate almıştır. Bununla birlikte o özellikle vali atamalarında bir takım sebeplerle daha ziyade ensâr ve Hâşimilere öncelik vermiştir. Onun böylesi bir tasarrufunda başka sebeplerin yanı sıra içerisinde bulunduğu şartların etkisinin önemli olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan iç savaşların devam etmesi sebebiyle komutanlık yapabilecek kabiliyetteki valileri cephede görevlendiren Hz. Ali, kritik anlar yaşamasına rağmen valilerini denetime tabi tutmuş ve denetim sonuçlarına göre gerekli cezâî müeyyideler uygulamıştır. Böylesine kritik bir dönemde denetlenen valinin muhalif olmasına aldırış etmeden gerekli müeyyideleri uygulamaktan da çekinmemiştir.